

Antikçağ Efes Olimpiyat Oyunları

Sevda KORKMAZ

İstanbul Büyükşehir Belediyesi

Öz

Antik dünyanın yedi harikasından biri olan 'Artemis tapınağı', bölgenin en büyük kütüphanesi olan Celsus, arkeolojik yapıları ile antikçağ yaşamı ve dinsel inançlar çerçevesinde Efes antik şehri, bilimsel araştırmalar ve hikayelere sıklıkla konu olmuştur. Ancak antik çağ Helen ve Roma dönemlerinde tanrısal kültleri ile öne çıkarılan Efes, bu özelliği ile iç içe geçen biçimde sportif bir yaşama zemin oluşu gölgede kalmıştır. Homeros'un 'İliada ve Odyssea' destanlarında anlatılan Küçük Asya kökenli cenaze oyunlarına kadar giden oyun geleneğinin dışında kalmayan Efes'in, oldukça hareketli bir spor merkezi olduğu günümüze kalan stadyum, spor ve rekreasyon yapıları, anıtlar, yazıtlar ve papirüsler gibi birçok belge ve veriden anlaşılmaktadır. Bu denli canlı bir spor yaşamına sahip şehirde düzenlenen önemli etkinliklerinden bir tanesi de Efes Olimpiyatları'dır. 300 yıldan uzun bir zaman boyunca sürdürülen Efes Olimpiyatları; şehirde yapılan sporlar, öne çıkan sporcular, oyunların kuruluşu, finansı ve konumuna dair bilgileri sunan önemli bir etkinliktir. Bu araştırma kapsamında Efes'te kapsamlı bir program ve anlayış içerisinde gerçekleştirilen bu oyunlara dair bilgiler, literatür tarama ve doküman analizi yöntemleriyle incelenerek sunmak amaçlanmıştır.

Original Makale

Yayın Bilgisi

Gönderi Tarihi: 02.01.2024

Kabul Tarihi: 26.04.2024

Online Yayın Tarihi: 26.04.2024

Anahtar kelimeler: Efes, Olimpiyatlar, Elean, Agon, Olympia.

Ancientage Ephesus Olympic Games

Abstract

The temple of Artemis, one of the seven wonders of the ancient world, Celsus, the largest library in the region, the ancient city of Ephesus with its archaeological structures within the framework of ancient life and religious beliefs, has often been the subject of scientific research and stories. However, Ephesus, which was brought to the fore with its divine cults in the Hellenic and Roman periods of antiquity, has been overshadowed by the fact that it is the basis for a sporty life intertwined with this feature. It is understood from many documents and data such as stadiums, sports and recreation structures, monuments, inscriptions and papyri that Ephesus, which is not outside the gaming tradition going back to the funeral games of Asia Minor described in Homer's epics 'Iliada and Odyssea, is a very lively sports center that remains to this day. One of the important events organized in the city with such a vibrant sports life is the Ephesus Olympics. the Ephesus Olympics, which have been held for more than 300 years; sports held in the city are an important event that offers prominent athletes, information about the organization, finances and location of the games. Within the scope of this research, it is aimed to present information about these games performed in Ephesus in a comprehensive program and understanding by examining them using literature scanning and document analysis methods.

Original Article

Article Info

Received: 02.01.2024

Accepted: 26.04.2024

Online Published: 26.04.2024

Keywords: Ephesus, Olympics, Elean, Agon, Olympia.

Sorumlu Yazar: Sevda KORKMAZ

E-mail: svdkrkzm0@gmail.com

How to cite this article: Korkmaz, S. (2024). Ancientage Ephesus Olympic Games. *Journal of Global Sport and Education Research*, VII (1):48-60. DOI: 10.55142/jogser.1413396.

GİRİŞ

Büyük İskender'in Asya fethinin ardından uzun erimli Helenleşme politikası, şehircilikten toplum düzenine, dini inanışlardan felsefeye kadar hemen her alanda Helen kültürünün yerleşmesini sağlarken oyunları¹ da yeni coğrafyalara taşımıştır. Tüm topraklarda olduğu gibi Küçük Asya yani Anadolu coğrafyası da bu etkinin altında kalmış, bir şehrin Helenli 'olma'yı ortaya koyan göstergelerden biri olarak pek çok Anadolu şehrinde oyunlar başlatılmıştır. Tanrı/Tanrıça kültlerine ya da imparatorlara adanmış oyunlar, Yunanistan'daki örnekleri model alınarak Helenleşmenin ve sonrasında Romalılaşmanın belki de en dolaysız yayılma yolu olarak birçok şehirde gerçekleştirilmiştir.

Helen pagan tanrı-tanrıçalarına tapmanın yanı sıra Roma İmparatorluğu/imparatorlarına gösterilen saygı ve bağlılığın ifadesi olarak politik amaçlarla oluşturulan Roma imparatorluk kültürü (Öztürk, 2016) çerçevesinde tapınaklarda heykeller dikmek, yılın aylarına imparator adlarını vermek vb. uygulamaların yanı sıra imparator onuruna oyunlar başlatılmıştı (Gromacki, 2011). Zaman içinde sportif yarışmalar ve onların dini-kült bileşenleri; imparatorun başlıkları için şükran ifade etmenin ve Roma hükümlerinin kurulmasına yardımcı olan imparatorluk kültürünü güçlendirmenin önemli bir *Yunan yolu, geleneği* haline gelmişti (Mellot, 2019). Bu dönemde Küçük Asya'da varolan oyunların yanı sıra eski Panhellenik oyunlarının isimlerini modelleyen veya taşıyan yeni festivaller ortaya çıkmıştır (Arnold, 1972). Oyun düzenleyen şehirlerden biri de Efes'ti. Yunanistan'da Elis şehrinde Olympia'ya giden kutsal yol üstünde bulunan Artemis'e adanmış bir tapınağın Efes'te de bulunması (Albayrak, 2008; Büyükkolancı, 2011) dışında iki antik şehirde ortak bir diğer özellik, agonlar yani oyunlardır. Elis kentinde gerçekleştirilen Olympia oyunlarının modeline göre düzenlenen Ephesos Olimpiyatları (Zoumbaki, 2001), uzun yıllar boyunca oldukça iyi planlanmış bir programla gerçekleştirilmiştir.

Efes şehrinin antik çağda spor yaşamının dikkate alınan öncelikleri ve kapsamını anlayabilme açısından Efes Olimpiyatları bir hayli ipucunu içinde barındırmakta, özellikle İngilizce ve Almanca yazın alanında çok çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Buna karşın Türkçe literatürde konuyla ilgili doğrudan çalışmaların azlığı önemli bir boşluğu oluşturmaktadır. Bu çalışma ile Efes Olimpiyatları üzerinden, Efes şehrinin hem agon (oyun) uygulamaları hem de beden kültürü ve eğlence pratikleri hakkında bilgiler sunulması hedeflenmiştir. Antikçağda Efes'te Roma imparatorluk kültürünün agon düzenlemeyi teşvik ettiği; agona yönelik ilginin hem şehir yöneticileri ve ileri gelenleri hem de şehir halkı arasında varolduğu, oyunlara sporcu ve seyirci bazında yüksek bir katılım olduğu hipotezleri üzerinden alanyazın araştırmasına başlanmıştır. Çalışmanın antikçağ agon kültürüne dair yeni çalışmalar için kaynak olması umulmaktadır.

YÖNTEM

Nitel araştırma modelinde yapılandırılan çalışma kapsamında veri toplama, toplanan verilerin problemle ilişkisinin kurulması ve bilginin sınıflandırılması aşamalarından oluşan literatür tarama (Balcı, 2001) yöntemi kullanılarak anahtar kelimeler üzerinden alanyazın taraması

¹ Çeşitli tanrı, tanrıçalara adanmış kültler kapsamında oynanan oyunlar.

araştırmaya başlanmıştır. Ulusal Tez Merkezi, Türk Tarih Kurumu, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Google Akademik veri tabanlarında belirlenen anahtar kelimeler taranmıştır. Literatür tarama yöntemi ile elde edilen veriler, incelenen konuyla ilintili bilgiler içeren belgelerin ayrıntılı olarak taranması ve bu bilgilerden yeni bir bütünlük oluşturulması olarak adlandırılan (Baltacı, 2019) doküman analizi yöntemiyle sistematik olarak sınıflandırılmıştır. Kolay ulaşılamayacak verilere ulaşma imkânı sunan (Kıral, 2020) doküman analizi yöntemi ışığında dokümanlara ulaşma, orjinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma yani çalışmada yer verme ve yorumlama adımları (Yıldırım ve Şimşek, 2016) araştırma kapsamında aşama aşama uygulanmıştır.

BULGULAR

Efes şehri antikçağda Akdeniz'den Orta Asya'ya, Adriyatik'ten Hazar Denizi'ne geniş bir alana yayılan, halkların ve kültürlerin bulunduğu bir kavşak olan Küçük Asya'da (Bruneau, 2018) Ionia bölgesi sınırları içerisinde yer almıştır. Şehir, doğu ile batı arasında bağlantı noktası konumuyla her zaman önemli bir merkez olmuş, Roma İmparatorluğu döneminde kent gelişim göstermiş, yapılan imar çalışmalarının da etkisiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir. Efes şehri de buna karşılık Roma'ya bağlılığını göstermek amacıyla anıtlar dikmiş, festivaller düzenlemiştir (Yazıcı Alkış, 2019). Olimpiyat oyunları da bunlardan birini teşkil etmektedir.

Oyunların Kökeni

Roma iktidarı, Yunanistan ve Küçük Asya'yı fetihten sonra doğunun neredeyse en küçük yerleşim birimine kadar Helenleşmiş topluluklarıyla karşılaşmış, bağlılık ve sadakati sağlamak adına pek çok uygulamanın yanı sıra imparatorluk kültürü aracılığıyla bir Romalılaştırma sürecine² girişmişti (Öztürk, 2009). Roma imparatorlarının hükümdarlığı altında gelişen³ Asya eyaletinin başkenti Efes'te de yerleşen imparator kültürü (Yazıcı Alkış ve Üreten, 2020; Gromacki, 2011), bir taraftan monotonlaşan Yunan ilahi düzenine yeni bir soluk getirirken diğer taraftan da hâkimiyet altındaki yönetim ile etkin bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır (Özdemir, 2016).

Roma imparatorluk kültürü çerçevesinde tapınaklarda heykeller dikmek, yılın aylarını imparator onuruna adlandırmak vb. yanı sıra imparatorun onuruna oyunlar başlatılmıştır (Gromacki, 2011). Böylelikle sportif yarışmalar ve onların dini-kült bileşenleri, imparatorun bağlıları için şükranlarını ifade etmenin ve Roma hükümdarlığının kurulmasına yardımcı olan imparatorluk kültürünü güçlendirmenin önemli bir geleneksel *Yunan yolu* haline gelmişti (Mellot, 2019). Küçük Asya'da varolan oyunların yanı sıra eski Panhellenik oyunlarını modelleyen veya isimlerini taşıyan yeni festivaller ortaya çıkmıştır (Arnold, 1972). Bu kapsamda Efeslilere, imparatorluk kültürü kapsamında 'tapınak bakıcısı/muhafızı' anlamına gelen neokoros⁴ unvanı

² Romalılaştırma yöntemlerinden bazıları şöyle sıralanabilir; yol ağları, Roma vatandaşlık hakkı, şehirlere unvan verilmesi, Latince'nin kullanımı, kamusal yapıların Roma örneğine göre inşası, imparator portresi ile sikke basımı (Öztürk, 2016, s.91-93; Üreten, 2012).

³ Özellikle 1. ve 2. yüzyıllarda Efes altın çağını yaşamıştır. Roma imparatorları kente önemi vermeye başlamış, birçoğu gelip bir süre burada yaşamışlardır. Kent birçok yeni yapıyla gelişmiş, villalar ve kır evleri yapılmıştır (Elinç vd, 2013).

⁴ İmparator kültürüne sahip kentler için bir onur payesi olan 'neokoros' unvanına sahip kentler, imparator tapınaklarının bakımından, kültürün devamından ve çeşitli törenler düzenlenmesinden sorumlu tapınak bekçileri olarak nitelenmişlerdir (Özdizbay 2018, 260).

(Öztürk, 2016) ve böylece imparatorluk tapınağı yapma hakkı ilk kez imparator Domitian tarafından Efes'e bahşedilmiştir (Engelmann, 1998; Baz, 1998). Neokoros unvanı ile Efesliler imparatorluk tapınağının ve dolayısıyla düzenli bir imparatorluk şenliğinin yapılması belirlenmiş (Üreten, 2012) ve kült çerçevesinde imparator tanrı özdeşleşmesi Olympia model alınarak düzenlenen Efes Olimpiyatları'na yansımıştır. Bu çerçevede düzenlenen Efes Olimpiyatları'na dair bulguları antik kentte yapılan arkeolojik kazılar ve araştırmalar çerçevesinde ulaşılan yazıtlar sunmaktadır.

Muğla Iasos antik kentinde bulunan ve Titus Flavius Quirina Metrobius adındaki bir atletin şampiyonlukları adına dikilen yazıtlar, Efes'te düzenlenen Olimpiyat oyunlarına en erken atıfta bulunan kaynak konumundadır. Zeus ve Herakles'e adanmış başarılarının bir listesinin başlangıcına yakın bir yerinde Metrobius'un 217. Efes Olimpiyatları'nda zafer kazandığından bahsedilmiştir. Yazıtlardan 217. Olimpiyatın M.S. 89 yılında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır (Engelmann, 1998; Friesen, 1993). Friesen, yazıtlardan yola çıkarak oyunların başlaması için en muhtemel tarihin Domitian'ın doğum günü olan 24 Ekim olduğunu belirtmekte ve modellendikleri orijinal oyunlar gibi beş gün sürerek 28 Ekim tarihinde sona ermiş olabileceğini ifade etmektedir (Friesen, 1993).

Domitian döneminde Metrobius adına dikilen yazıttan sonra Hadrian yönetimine kadar Efes Olimpiyatları'na dair bulguya rastlanılmamış, ancak festivalle ilgili MS 125'ten sonrasına tarihlenen çok sayıda referans bulunmuştur. Oluşan neredeyse kırk yıllık boşluk, özellikle Efes'teki sivil işlerle ilgili çok sayıda mevcut belgenin olduğu bir dönemi kapsadığı için oldukça sıra dışıdır. Oyunlardaki boşluk ve bunu takiben hızla gelişmesi araştırmacıları Efes Olimpiyatları'nın Domitian'a adanan ve dolayısıyla onun ölümünden sonra hatırasının lanetlenmesiyle (damnatio memoria) birlikte durdurulması gereken bir festival olduğu sonucuna götürmüştür. Hadrian yönetiminde oyunlara dair yazıtların vb. verilerin bulunması Hadrian döneminde yeniden başladığı savını doğrulamaktadır. Oyunları yeniden canlandıran Hadrianus M.S. 129'da Efes'i ikinci kez ziyaret ettiğinde coşkuyla karşılanmış 'İmparator Caesar Hadrian Zeus Olympios' olarak alkışlanmıştır (Friesen, 1993).

Oyunların tarihsel başlangıcını şöyle özetlemek mümkündür; Pan-hellenik Elean modeline göre organize edilen Domitian yönetiminde düzenlenmeye başlanan Efes Olimpiyatları'na (Zoumbaki, 2001), Domitian'ın hatırasının lanetlenmesiyle ara verilmiş ve 129'da imparator Hadrian yönetiminde tekrar canlandırılmıştır (Remijsen, 2009; Freisen, 1993; Freisen, 2001). Oyunların yeniden canlandırılmasına yönelik Roma'nın teşviki söz konusu olsa da büyük mali yük getiren oyunların düzenlenmesinde hayırsever (eugertes) payı söz konusudur.

Oyunların Bağışçısı

Efes örneğinde olduğu gibi oyunları düzenlemek kentlere önemli bir mali yük getirdiğinden çoğu zaman şehirlerin ileri gelenleri, yerine getirdikleri görevlerle (agonothetes/oyun yöneticisi⁵ vb.) veya kurdukları vakıflarla pek çok oyunun gerçekleştirilmesini sağlamışlardır (Çokbankır, 2010). Efes şehri için bu, Efes Olimpiyatları'nın da bilinen tek agonotheti olan Tiberius Claudius Nysios'tur. Efes Olimpiyatları, bağışçısının kurduğu vakıf aracılığıyla uzun yıllar boyunca finans sorunu olmadan gerçekleştirilebilmiştir.

⁵ Agonothetes: kült oyunlarının yöneticisi (Franke, 2007).

Efes Olympia'sını bağışladığı büyük bir mülkün geliriyle finanse eden Nysios'ın (Remijsen, 2015a) bu politik girişimi öncesinde 1. yüzyılın 2. yarısında önemli bir göreve ve konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır (Engelmann, 1998; Lehner, 2004). Bıraktığı mirası yoluyla oyunların daha fazla yapılmasını mümkün kılan kurucu Nysios, tüm resmi belgelerde her zaman 'ebedi agonothet' olarak görünmektedir (Lehner, 2004). Oyunların düzenlenmesinden sorumlu memur olarak bu görevi yerine getirmek için para ödeyen agonothet, Efes'te kazanan onuruna heykellerinin dikilmesi sorumluluğunu da üstlenmişti (Çokbankır, 2010). Onur heykellerinin yanı sıra sikke ve yazıtlar, oyunların ismine ve dinsel kökenine atıfta bulunmaktadır.

Oyunların Unvanı (İsmi)

Efes Olimpia oyunlarının ismine dair çeşitli sikke ve yazıtlardan bilgi edinilmektedir. Domitian döneminden kalan bir sikke, İmparator-Zeus Olympios birlikteliğine ve oyunlara dair önemli bir veri sunmaktadır. Sikkenin ön yüzünde Domitian'ın, arka yüzünde ise Zeus elinde bir asa ile Olympia tahtında elinde Artemis heykeli tutarken resmedilmiş, Zeus imgesi etrafında 'Efeslilerin Zeus Olimpiyatları' yazılmıştır (Friesen, 1993; Burrell, 2004). Bununla birlikte Efes Olimpiyatları yazıtlarda farklı isimlerle yer almaktadır: 'Büyük Olympia' ya da sadece 'Olympia'. Unvanın tamamı zafer kayıt defterlerinde 'Olympia kutsal ilahi' olarak yazılıdır. Ekümenik sıfatı da bir kez belgelenmiştir (Lehner, 2004). Ekümenik sıfatını taşıyan oyunlar uluslararası nitelikte olup Hellen dünyasından gelen tüm yarışmacıların katılımına açıktı (Uzunaslın, 2008). Efes Olimpiyatları'nda yarışmak üzere şehre gelen İskenderiyeli koşucu ve onun Side'den gelen antrenörü (Brunet, 2003) uluslararası boyuta örnek oluşturmaktadır. Yazıtlarda Efes Olimpiyatları'na dair, izolimpik agonların sıklığı nedeniyle her zaman Ὀλύμπια τὰ ἐν Ἐφέσῳ /Efes'teki Olympia olarak müsabaka yeri eklenmiştir (Lehner, 2004).

Oyunların Yapıldığı Yer

Şehirde Domitian onuruna kurulan Efes Olimpiyatları'nın yapılması için gerekli binaları sağlamak üzere muazzam tesisler- xystoi, gymnasion ve hamamlar- inşa edilmiştir (Scherrer 2001'den akt. Topal, 2020). Efesliler, kentin en büyük bina kompleksinin temeli olarak Milet veya Priene'deki gibi hali hazırda mevcut olan modellerden ziyade oyunların programında olduğu gibi tesisler için de Yunan dünyasındaki en saygıdeğer atletik festivali, Olimpia'yı örnek seçmişlerdir. Bununla birlikte Olimpia modeli, çağdaş eksanellik ve simetri beklentilerini ve artan sıcak su hamamı tesislerine olan talebi karşılayacak şekilde yapılmıştır. Spor salonunun boyutları ve şehre yerleştirilme biçimi dikkate alındığında bir bütün olarak şehir için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Friesen, 1993). Epirafik kanıtlar yapılan Liman Hamam-Gymnasium kompleksinin imparator Domitian onuruna gerçekleştirilen Olympia oyunuyla tanımlandığını doğrular niteliktedir (Yazıcı Alkış ve Üreten, 2020). Domitian döneminden günümüze kalan sikkelerden birinden de hamamın asıl isminin 'Gymnasion tou Domitianou Sebastou/Domitian Hamamı' olduğu görülmektedir (Karweise, 1998). Agon ve agonun yapılabilmesi için inşa edilen spor yapılarının varlığı ve işlevleri, Efes'te sporun konumu ve spora olan bakışı anlaşılır kılmaktadır. İnşa edilen spor yapılarının yanı sıra programının çeşitliliği de oyunlara seyirci ve izleyici katılımın yüksekliğini göstermektedir.

Oyunların Programı, Düzeni

Oyunların yapıldığı yer gibi oyunların süresinin de modellendikleri orijinal olimpiyatlar ile benzer şekilde beş gün olduğu tahmin edilmektedir (Friesen, 1993; Mellot, 2019). Efes Olympia'sında müzikal agon olmadığı gerçeği Elean programı ile paralellik göstermekle birlikte şimdiye kadar hippischer (at yarışları) agonlarının yapıldığına dair bir kanıt bulunamamıştır. Ancak en azından gymnisc agon bağlamında Elean programını çok yakından takip etmiş görünmektedir, çünkü Efes'te düzenlenen diğer agonlarda varlığı kanıtlanamayan zırlı koşu disiplini Efes Olimpiyatları'nda yapılmıştır. Bununla birlikte diğer program sekansı ve süresi hakkında henüz başka ayrıntı bulunmamaktadır. Elis'in program sırasının takip edildiği ifade edilmektedir. Efes Olimpiyatları'nın programı şu sırayla gerçekleştiği ileri sürülmektedir (Lehner, 2004);

1. Haberciler için yarışma
2. Trompetçiler için yarışma
3. Stadyum koşusu
4. İki stadyum koşusu (Diaulos)
5. 12 stadyum koşusu (Dolichos)
6. Zırlı koşu
7. Güreş
8. Boks
9. Pankrasyon

Trompetçiler ve haberciler, hem sanatsal hem de sportif yarışmalarda rakipleri tanıtmak ve kazananları duyurmak gibi önemli işlevler yerine getirmişlerdir. Bu nedenle trompetçi ve haberci yarışmaları her zaman festivalin ilk gününde oyunlar kapsamında gerçekleştirilen diğer disiplinlerden önce yapılmıştır. Trompetçiler bunun yanı sıra oyunların başı için bir öncü sağlamış ve çeşitli yarışlar için başlangıç sinyali vermiştir (Hoffman, 2017). Bahsedilen tüm disiplinler erkeklerde bütün yaş gruplarında gerçekleştirilmiştir. Genç erkek yaş grubu için pankrasyonun olduğunu kanıtlayan sadece iki yazıt bulunmaktadır. Bu yarışma ve mümkün olan diğer genç erkekler yarışmaları, Elis'te olduğu gibi erkek yarışmalarından önce yapılmış olmalıdır (Lehner, 2004).

Oyunlardaki Görevliler

Efes Olimpiyatları'nda yarışların belli bir düzen içerisinde gerçekleşmesi için diğer tüm agonlar gibi çeşitli görevliler oyun organizasyonunda yer almıştır. Efes Olympia'sındaki görevliler arasında hellanodikai (hakem) (Altın, 2015) vardı, ancak Olympia'da olduğu gibi liturjik⁶ yani dinsel yetkilerden yoksundu (Remijsen, 2009). Oyunlarda görevli olan Asiarchs 'Asya eyaletinin en zengin ve en aristokrat erkekleri arasından'⁷ halk oyunlarını ve festivallerini kişisel olarak finanse edecekleri beklentisiyle vatandaşlar tarafından seçilirdi (Gromacki, 2011). Bunun yanı sıra oyunlarda görevli olan Efes Olimpiyatları başkanı olarak 'alytarch'tan (baş koordinatör) 4. ve 5. yüzyılın başlarında bahsedilmektedir (Remijsen, 2015a). Efesli alytarchlar seçkin ailelerden gelirdi. Olympia'da olduğu gibi bu aileler

⁶ Liturji: kökeni Yunanca'dır, ayin-ibadet anlamına gelmektedir (Acara, 1998).

⁷ Asia bölgesinin en üst kült memuru. (Keleş, ty).

genellikle aralarında asiarchlar ve senatörler olduğu için eyalet düzeyinde belirgindi (Remijsen, 2009).

Efes'te bulunan yazıtlar yapıları bakımından benzerdir: neredeyse tüm girişler Olympia kazananları için kural olarak kazananın adı, kökeni ve disiplini yanı sıra agon yetkililerinden, yani ölen ebedi Agonothet Nysios'un görevlerini yerine getiren epimelet (denetçi) ve alytarchın varlığından da bahsetmektedir. Pleket, 'ebedi agonethes'in vekili olan kişiye Efes'te 'Olympiad'ın epimeleti' dendiğini belirtmektedir (Pleket, 1976). Tüm bu bilgilerden Efes Olimpiyatları'nda hellanodikai, asiarch, alytarch, epimelet gibi görevlilerin varlığı anlaşılmaktadır. Görevli sayısının çeşitliliği oyunların kapsamı ve oyunlara ilgi konusunun nasıl olduğu sorusunu beraberinde getirmektedir.

Oyunlara Katılım

Kazananlar için dikilen yazıtlar, Efes Olimpiyatları'nın şehir için büyük önem taşıdığını ve aynı zamanda çok sayıda sporcuyu cezbediğini açıkça göstermektedir. Efes festivallerinin popüleritesi, Efes'i spor dünyasının bir kavşağı haline getirmiştir. Efes festivallerinin göreceli önemi, oyunlarda kazandıkları zaferlerden sonra sporcuların Ephesos'taki zaferlerini listelemeye değer bulunması gerçeğinden de görülebilmektedir (Brunet, 2003). Oyunlara ilgi gösterenler arasında kadınlar yer alamıyordu. Çünkü kadın izleyicilere yönelik bir yasak sadece orijinal Olympia'da değil, aynı zamanda Efes 'Olympia'sında da bir normdu (Mantas, 1995). Ancak Efes'teki Olimpiyat Oyunlarında, 'yaşamak' için değil, sadece sunağın üzerinde oturarak ayinleri 'izlemek' için zaman zaman bir Demeter Rahibesi seçilirdi. Söz konusu Demeter rahibesi bir hayran olarak oyunları 'görmek' için değil 'Olympia'yı izleyerek ve tanık olarak ritüele yardım etmek için onurlu bir ayrıcalıkla orada bulunurdu (Kyle, 2007).

Doğal felaketler (büyük depremler gibi) de şehirdeki yaşamı olumsuz etkilemişse de hasar gören stadyum tamir edilmiş olması (Scherrer, 2000) oyunlara olan ilgiyi ortaya koymaktadır. M.S. 3.yüzyıl boyunca Ephesos Olimpiyatları, stadyumdaki inşaat faaliyetlerinin de gösterdiği gibi hala oldukça popülerdi (Remijsen, 2009). Şehirde M.S. 359 veya 366 arasındaki depremler stadyumu daha da tahrip etmişse (Scherrer, 2000) de stadyumdaki yaklaşık 300 değişiklik, Efes yarışmalarının aniden sona ermediğini göstermektedir. Embolos Caddesi'ndeki yaklaşık atmış metre uzunluğundaki 'stoa of the alytarches' galerisinin isminin türetildiği parça parça bir yazıt, yaklaşık 400 ile 440 arasında kapsamlı bir yeniden yapılanma aşamasını ortaya koymaktadır. M.S. 410 civarında bazı tanınmış, ileri gelen vatandaşlar hatta kendilerini bir christogramla Hristiyan olarak tanımlayanlar bile olimpiyatların masraflarını ödedikleri için duydukları gururu belirtmişlerdir (Remijsen, 2015b). Remijsen, christogram⁸ yani Hristiyanlığa ait bir simgenin kullanımının Efes'te sportif oyunlar ve Hristiyanlık arasında bir çelişki olmadığını ortaya koyan benzersiz bir gösterge olduğunu belirtmektedir. Hristiyanlığın oyunları etkilemediğini söylemek doğru olmasa da oyunların sona ermesinde tek etken değildir (Remijsen, 2009).

⁸ İmparator I.Konstantin'in 312 yılındaki Maxentius karşısında kazandığı Milvia Köprüsü savaşı başlamadan önce askerlerin kalkanlarına, başlıklarına çizdirdiği Christ kelimesinin ilk iki harfinden (*XPICTOC* (*Christos*) ...*chi* (*X*) ve *Ro* (*P*)) oluşan sembol (Elam, 2019).

Oyunların Sona Erişi

Oyunların yapılışındaki, ruhundaki değişiklik ve artan profesyonellik önemlidir; “*Şehir devletleri arasındaki rekabet sona ermişti ve festivale akın eden kalabalıklar da sportif bir ulusun simgesi değildi. Yarışmacılar çoğunlukla festivalden festivale ödül ve mükafat toplayan İskenderiye ve Doğu’dan profesyonellerdi*” (Arnold, 1972). Zafer arzusu ve büyük ödüllerin varlığıyla birlikte artan uzmanlaşma, spora ticari araç muamelesi yapılmasını sonucu getirmiştir, öyle ki Mannig’e göre başka hiç alanda Yunan medeniyetinin parçalanması bu kadar net görülmez (Mannig, 1917). ‘Sporcu’ unvanı artık onur nişanı değil onları sıradan vatandaştan ayıran biçimde kariyerleri için diyet ve antrenman yapan özel bir sınıfın etiketiydi (Scambler, 2005). Oyunların felsefesinde olduğu gibi gymnasium kullanımındaki değişim de önemli bir etkidir.

Roma etkisi ile hamam-gymnasium birleşmesiyle birlikte gymnasiumların sportif amaçlarla kullanımında azalma yaşanmaya başlamıştır (Yegül, 2006). Remijsen bu etkiyi şöyle tanımlamaktadır; “*Yunan’da gymnasia sivil kurum iken Roma hamamları sadece temasları teşvik eden mekândı. Yunan sporu, yalnızca Yunan yüksek temsilere olarak idealize edilmiş sporcu ve onların heykelleri biçiminde değil, hamamların dekorasyonunda ortak bir temaya dönüştü*” (Remijsen, 2015b). Gymnasiumun müdürü gymnasiarch, Helenistik dönemde özellikle orada eğitilen gençlerin denetlenmesinden sorumlu iken İmparatorluk döneminde, bu işlev tamamen arka plana atılmış ve ana görevi gymnasiumda kullanılan yağın finansmanı ve inşaat-onarım çalışmaları olmuştur (Samitz, 2019). Bunun yanı sıra önceleri agonun yürütülmesinde yer alan çeşitli görevliler, hayırseverler, seyirciler; agonların teknik ve kurallarını biliyor ve kendileri de bir eğitim alanı olarak gymnasialara gidiyorlardı. Ancak zamanla spor eğitimi işlevinin azalmasıyla spor eğitiminin gerilemesinin bir sonucu olarak, dördüncü yüzyılın ortalarında büyük bir seyirci grubu, Yunan sporunun teknik karakterini ataları kadar bilmiyordu (Remijsen, 2015a). Crowther, Roma’yı Yunan oyunlarından ayıran şeyin bireysel rekabetten ziyade gösteriye ve eğlenceye yapılan vurgu olduğunu belirtmektedir (Crowther, 1983). Oyun kültüründen kopuş üzerinde Roma tarzı eğlencelerin - atlı araba yarışları, gladyatör dövüşleri vb- etkisi olmuştur. İmparatorluk dönemiyle birlikte gladyatör dövüşleri geniş bir coğrafyada düzenlenmeye başlamıştır. Uzunaslan, toplumdaki şiddet algısı ve ona bağlı seyir zevkine dayalı biçimde yayıldığını öne sürdüğü gladyatör dövüşleri (Uzunaslan, 2010) Roma tipi eğlence kültürünün en belirgin örneğini teşkil etmektedir.

Roma hakimiyeti ile beraber oyunların durumu, sporculara verilecek ödüller vb hakkında karar veren tek bir otorite yani imparator vardı (Remijsen, 2011). Bu merkezileşme, oyunların bir merkezden yönetilmesi, imparatorluk sınırları içerisindeki oyun çeşitliliğini arttırmış, birbiri ardı sıra yapılan oyunların oluşturduğu festival ağını doğurmuştur. Önceleri oyunların gelişmesi noktasında etken olan festival ağı, döngü içindeki bazı oyunların ortadan kalkmasıyla birlikte oyunlarda çözülmeyi de beraberinde getirmiştir (Fauconnier, 2018). Dördüncü yüzyılın ikinci yarısından sonra oyunlar gerilemeye başlamış ancak yine de Claudius Nysios tarafından bağışlanan büyük bir mülkün gelirleri ile finanse edilen Efes Olimpiyatları, M.S. 420’ye kadar devam etmeyi başarmıştır (Remijsen 2015b). Remijsen, profesyonelleşme, gymnasiumların kullanım amacının değişmesi ve beraberinde Yunan atletizm idealinin yavaş yavaş çözülmesi, Roma tipi eğlence anlayışının yayılması gibi

nedenlerden dolayı oyunların sona erdiğini ancak şehirde yine de canlı bir eğlence yaşamının sonraki yüzyıllarda da sürdüğünü belirtmektedir (Remijsen, 2009).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Oyunlar, Yunan dünyasının her tarafından gelen heyetler ve atletlerin birbiriyle yakın ilişkiler kurmasını mümkün kılarak, siyasal bakımdan küçük parçalara bölünmüş Yunanistan'ın ırk ve kültür bakımından bir bütün haline gelmesine katkıda bulunmuştur (Mansel, 1999). Efes antik kentindeki arkeolojik buluntular, stadyum ve yeni keşfedilen gladyatör mezarlığı, Yunan ve Roma eğlence formları arasındaki etkileşimleri ve bu formların zaman içinde nasıl rekabet ettiğini ve kaynaştığını ortaya koymaktadır (Potamianos, 2011). Yunan ve Roma eğlence anlayışlarının bütünleşmesinde imparatorluk kültürü önemli rol oynamıştır.

İmparatorluk kültürü, egemenlik altındaki eyaletleri Roma Dünyası'na entegre etmenin bir yolu ve Romalılaştırma sürecinin bir parçası olarak görülmüştür (Warmind, 1993). Yunan şehirlerinin Roma hâkimiyetine girmesinden sonra imparatorluk kültürü hükümdarlığı meşrulaştırmanın aracı olmuş, yeni tapınakların inşası, kurban ve seremonilerin yanı sıra agonistik festivaller de bu siyasal amaçla kullanılmıştır. Romalılaştırmanın siyasal, sosyal ve ekonomik kazanımlarından yararlanmak isteyen şehirler, birçok festival, agon düzenlemişlerdir. Efes de bu yarış içinde geri kalmamış, kapsamlı bir agonistik programla birçok farklı festival ve oyuna ev sahipliği yapmıştır. Bunlar arasında Olympia örneğini imparatorluk kültürü ile birleştiren Efes Olimpiyatları, kısa bir kesintiyle üç yüzyılı aşkın bir süre boyunca gerçekleştirilmiştir. Roma kültürü çerçevesinde yapılan oyunlar, Roma onayını ve Romalı olma bilincini yayarak kültürel ve sosyal birlikteliğe katkıda bulunmuştur.

Oyunlarda zafer kazananlar adına dikilen yazıtlar, methiyeler ve metinler, sporcuların kapasitesi, spor disiplinleri, oyunları finanse edenler hakkında bilgiler sunmakta, dönemin şehir spor dünyasına ait veriler ortaya koymaktadır. Efes kenti, coğrafi konumunun da etkisiyle sporcuların başka şehirlerdeki yarışmalara katılmak için yaptıkları seyahatlerde uğrak yeri olmanın yanı sıra, şehrin sunduğu ayrıcalıklar ve ödüller dolayısıyla çok sayıda sporcu buradaki oyunlara katılmıştır. Şehir zenginliğinin ve sosyo-ekonomik avantajlarının da etkisiyle oyunlar alanında da öne çıkmak için diğer şehirlerle rekabet etmiş, gerek yeni oyunlar başlatarak gerekse Efes Olimpiyatları'nda olduğu gibi var olan oyunları modelleyerek zengin bir oyun repertuarına sahip olmuştur.

Yaşamını spordan kazanan sporcuların ve profesyonelliğin ortaya çıkışı, oyunların ana çıkışındaki gaye üzerindeki etkisi, Efes Olimpiyatları'nı anlamak adına önemlidir. Sporcular adına dikilen anıtlar, dereceye giren sporcuya verilen hediyeler ve ayrıcalıklar, yarışların imparatorluk kültürünün bir parçası olması dolayısıyla statü elde etmek isteyenler için bir araç konumuna gelmesi, ticaret ve askeri anlamda önemli bir mevzi konumundaki Efes'te yapılan oyunların kente getirdiği hareketlilik, büyük kitleleri kendisine çeken oyunlar için yapılan spor tesisleri vb. bunların hepsi bugünün modern olimpiyatlarının öncelini teşkil etmektedir.

Demokritos'un '*Festivalsiz geçen ömür, dinlencesi olmayan uzun bir yol*'dur sözü (Kaya, 2009) oyunların yapıldığı 25 bin kişi kapasiteli stadyum, oyunların Hristiyanlık sonrasında da devam etmesi bilgileri Roma döneminde sportif yaşamın artık bir boş zaman aktivitesi olduğunu ortaya koymaktadır. Oyunlar, merkezi bir otorite aracılığıyla koordine ve organize

edilmiş, imparator tek belirleyici olarak oyunların programı ve kaderi üzerinde önemli rol oynamıştır. İmparatorluk kültürünün Roma eliyle imparatorluk genelinde uygulanması sırasında birçok yeni oyunun başlatılması, var olanların genişletilmesi veya yeniden canlandırılması söz konusu olsa da buradaki katılım ve gelişimin Yunan kültüründeki gibi doğal bir akış içerisinde ve bir ideal çerçevesinde gerçekleşmemesi diğer oyunlara benzer biçimde Efes Olimpiyatları'nın da ortadan kalkma nedeni olmuştur. Oyunlar sona erdikten sonra şehirde yaşayanlar için, başka bir araştırma konusu olan yeni pratiklerin sosyal ve siyasi koşullar çerçevesinde ortaya çıktığını düşünmek yanıltıcı bir tahmin olmayacaktır. Bu anlamda Efes Olimpiyatları'nı inceleyen bu çalışmanın şehrin antik ve sonraki dönemlerdeki spor yaşamı konusunda başka çalışmalara kaynaklık ederek şehrin spor kültürü ve pratiklerine dair yeni araştırmaları teşvik etmesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Y. (2008). *Anadolu'da Artemis kültü*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Altın, Recep. *Yazıtlar ışığında Pisidia Bölgesi agonları*. Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi 2015.
- Arnold, I.R.W. (1972). Festivals of Ephesus. *American Journal of Archaeology*, 76(1),17-22.
- Acara, M. (1998). Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 183-201.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. PegemA Yayıncılık. Ankara.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 5(2), 368-388.
- Baz, F. (1998). *Roma imparatorluk kültü*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Bruneau, M. (2018). *Küçük Asya'dan Türkiye'ye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brunet, S. (2003). Olympics hopefuls from Ephesus. *Journal of Sport History*, 30(2), 219-235.
- Burrell, B. (2004). *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*. Leiden: Brill.
- Büyükkolancı, M. (2011). Efes Artemis Tapınağı kilise işlevi kazandı mı? Ed. Caroline Jäger-Klein/Andreas Kolbitsch (Hg.). *Fabrica et ratiocinatio in Architektur, Bauforschung und Denkmalpflege* (pp.347-358). Wien: FS Friedmund Hueber.
- Crowther, N. B. (1983). Greek Games in Republican Rome. *L'antiquité classique*, 52, 268-273. Doi : <https://doi.org/10.3406/antiq.1983.2102>
- Çokbankir, N. (2010). *Yazıtlar ışığında Roma İmparatorluk çağı Küçük Asya agonları ve sporcuları*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Elam, N. (2019). Edirne Müzesi'ndeki Bizans kurşun mühürleri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18), 1-52.
- Elinç Kaynakçı, Z., Kaya, L.G., Elinç, H. (2013). Efes Antik Kenti Yamaç Ev 1'in peristik bahçesi restitüsyonu ile antik dönem bahçe mimarisinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(2), 99-110.
- Engelmann, H. (1998). Ephesiaca. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 121, 305-311.
- Fauconnier, B. (2018). *Ecumenical Synods: The Associations of Athletes and Artists in the Roman Empire*. Doktora Tezi, University of Amsterdam.
- Franke, P. R. (2007). *Roma döneminde Küçük Asya: sikkelerin yansımada Yunan yaşamı*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Friesen, S.J. (1993). *Twice neokoros: Ephesus, Asia and the cult of the Flavian imperial family*. Leiden: E.J. Brill Publications.
- Friesen, S. J. (2001). *Imperial Cults and the Apocalypse of John: Reading Revelation in the Ruins*. Oxford University Press.
- Gromacki, G. (2011). The spiritual war for Ephesus. *The Journal of Ministry and Theology*, 15(2), 77-131.
- Hoffman, V. (2017). Hadrian und Finanzierung von Siegerstatuen für Trompeter und Herolde bei den ephesischen Olympia. *PHILIA International Journal of Ancient Mediterranean Studies*, 3, 79-98.
- Karweise, S. (1998). Ephesos 1995-1996. Ed. Koray Olşen vd. *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Cilt* (s. 721-744). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, E. (2009). *Eskiçağda Karia Bölgesi'nde festivaller*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Keleş, V. (ty). *Polis (kent devleti) ve vatandaşları*.
<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/vedat.keles/138149/2.pdf>
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Kyle, D.G. (2007). Fabulous females and ancient Olympia. Ed. Gerald P. Schaus, Stephen R. Wenn. In *Onward to the Olympics: historical perspectives on the olympic games* (s.131-152). Wilfrid Laurier University Press.
- Lehner, M.F. (2004). *Die Agonistik im Ephesos der römischen Kaiserzeit*. München Ludwig Maximilians Universität. Doktora Tezi.
- Manning, C.A. (1917). Professionalism in Greek Athletics. *The Classical Weekly*, 11(10), 74-78.
- Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mantas, K. (1995). Women and athletics in the roman east. *Nikophoros*, 8, 125-144.
- Mellot, M. (2019). An agonistic explosion: an investigation of athletics in the seven cities of revelation. *Currents in Theology and Mission*, 46(2), 21-29.
- Özdemir, B. Ş. (2016). *Tlos tanrıları ve kültleri*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Özdizbay Erol, A. (2018). *Antik numizmatik*. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/anumismatik.pdf.
- Öztürk Dönmez, F. (2009). Likya örneğinde Romalılaştırma ve Romalılaşma. *Doğu-Batı Dergisi*, 49, 277-285.
- Öztürk, B. (2016). Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğli) antik kentinde dinsel inanışlar. Ed. Ahmet Efiloğlu vd. In *İnsan, Kimlik, Mekan Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (s.81-110). Ankara: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.
- Potamianos, C. (2011). *The function of the Roman spectacle in Ephesos*. University of California. Master Thesis.
- Pleket, H.W. (1976). Olympic Benefactors. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 20, 1–18.
- Remijsen, S. (2015a). The end of the ancient olympics and other contests: why the agonistic circuit collapsed in late antiquity. *Journal of Hellenic Studies*, 135, 147–164. doi:10.1017/S0075426915000117
- Remijsen, S. (2015b). *The end of Greek Athletics in Late Antiquity*. Cambridge University Press.
- Remijsen, S. (2011). The so-called ‘Crown Games’: terminology and historical context of the ancient categories for agones. *Zietschrift für Papyrologie und Epigrafik*, 177, 97-109
- Remijsen, S. (2009). The alytarches, an Olympic agonothetes. *Nikephoros*, 22, 129-143.
- Samitz, C. (2019). Neue agonistische Inschriften aus Ephesos. *Jahreshefte Des Österreichischen Archäologischen Institutes In Wien Band 87*. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut Holzhausen Verlag.
- Scambler, G. (2005). *Sport and Society: History, Power and Culture*. New York: Open University Press.
- Scherrer, P. (2000). *Ephesus New Guide*. İzmir: Ege Yayınları.
- Topal, H.V. (2020). *Romanization of urban spaces in Ephesus*. ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.
- Uzunaslın, A. (2010). *Gladyatörler arenanın tutsak savaşçıları*. Ankara: Myken Yayınları.
- Uzunaslın, A. (2008). Side’de agonistik festivaller. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, 1, 117-129.
- Üreten, H. (2012). Menderes Magnesia’sı ve Artemis neokoros onuru. *International Journal of Social Science*, 5(4), 271-291.
- Yazıcı Alkış, G& Üreten, H. (2020). Ephesos Antik Kenti’nde İmparatorluk Kültü ve Kült Yapıları. *International Journal of History*, 12(2), 655-678.

- Yazıcı Alkış, G. (2019). *Ephesos kenti tanrı ve kùltleri*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.
- Yegül, F.K. (2006). *Antik Çağda hamamlar ve yıkanma*. İstanbul: Homer Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zoumbaki, S.B. (2001). *Elis und Olympia in der Kaiserzeit*. Atina: Meletemata.
- Warmind, M.L. (1993). The Cult of the Roman Emperor before and after Christianity. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis, 15*, 211-220. DOI 10.30674/scripta.67213.